

KRZYSZTOFORY

Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa

39



Muzeum Krakowa

Kraków 2021

Recenzenci zeszytu 39 / Reviewers of Volume 39:

Marek Herma (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Dorota Folga-Januszewska (Akademia Sztuk Pięknych w Warszawie), Marta Wardas-Lasoń (Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie), Piotr Majewski (Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego w Warszawie), Krzysztof Mikulski (Uniwersytet Mikołaja Kopernika w Toruniu), Krzysztof Mroczkowski (Uniwersytet Rzeszowski), Zdzisław Noga (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Adam Regiewicz (Uniwersytet Humanistyczno-Przyrodniczy im. Jana Długosza w Częstochowie), Jacek Salwiński (Muzeum Krakowa), Marcin Starzyński (Uniwersytet Jagielloński), Joanna Strzyżewska (Muzeum Krakowa), Joanna Torowska (Uniwersytet Jagielloński), Anna Ziębińska-Witek (Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie), Mariusz Wołos (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Agata Zachariasz (Politechnika Krakowska), Anna Zapalec (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Maria Zientara (Muzeum Krakowa), Jacek Zinkiewicz (Muzeum Krakowa)

Redaktor prowadzący / Commissioning editor: Anna Biedrzycka

Tłumaczenie na język angielski / Translation into English: Maria Piechaczek-Borkowska

Projekt graficzny / Graphic Design: Monika Wojtaszek-Dziadusz

Ilustracje / Illustrations: Agra-Art SA Dom Aukcyjny i Galeria, Archiwum Klasztoru OO. Karmelitów w Krakowie na Piasku (AKKr), Archiwum Narodowe w Krakowie (ANK), Biblioteka Narodowa (BN), Fundacja Muzeum Wojciecha Weissa, Muzeum Józefa Piłsudskiego w Sulejówku (MJP), Muzeum Krakowa (MK), Muzeum Lotnictwa Polskiego (MLP), Muzeum Narodowe w Krakowie (MNK), Muzeum Narodowe w Warszawie (MNW), Muzeum Regionalne w Siedlcach, Muzeum Śląskie, Muzeum Uniwersytetu Jagiellońskiego, Muzeum Zamkowe w Malborku, Narodowe Archiwum Cyfrowe (NAC), Salon Dzieł Sztuki Connaissanceur Kraków, Zamek Królewski na Wawelu – Państwowe Zbiory Sztuki
oraz / and: cottonbro / Pexels, Marcin Czechowicz, Mateusz Drożdż, Adam Gryczyński, Flavia Jacquier / Pexels, Andrzej Janikowski, Grzegorz Jeżowski, Tomasz Kalarus, Józef Korzeniowski, Rafał Korzeniowski, Janusz Kozina, Dariusz Krzyształowski, Marek Lasyk, Maciej Łabudzki, Jerzy Łobaza, Jadwiga Rubiś, Anna Stankiewicz, Kinga Tarasek, Scott Webb / Pexels, Krzysztof Wilczyński, Marcin Zdanowski

ISSN 0137-3129

© Muzeum Krakowa, Kraków, 2021

Wydawca / Publisher:

Muzeum Krakowa, Rynek Główny 35, 31-011 Kraków

www.muzeumkrakowa.pl

www.facebook.com/muzeumkrakowa

www.muzeumkrakowa.pl/krzysztofor-y-zeszyty-naukowe

Rocznik jest wpisany do prowadzonego przez MEiN Wykazu czasopism naukowych i recenzowanych materiałów z konferencji międzynarodowych z 21 grudnia 2021 r.: na liście nr 32489; unikatowy identyfikator czasopisma – 201305 / The annual is included on the updated list of scholarly journals and peer-reviewed proceedings from international conferences accredited by the Ministry of Education and Science published on 21 December 2021: item No. 32489 on the list; the journal's unique identifier is 201305

Pierwotną wersją czasopisma jest wersja papierowa / The periodical originally comes out in paper

Printed in Poland

Nakład: 200 egz. / An edition of 200 copies

Skład, przygotowanie do druku / Typesetting: Jacek Łucki

Druk / Print: System-Graf Drukarnia, Agencja Reklamowo-Wydawnicza Janusz Laskowski

Redaktor / Editor

Michał Niezabitowski

Rada Naukowa / Scientific Council

Zdzisław Noga – przewodniczący / President (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Antoni Bartosz (Muzeum Etnograficzne w Krakowie), Jacek Chrobaczyński (Uniwersytet Pedagogiczny w Krakowie), Péter Farbaký (Budapesti Történeti Múzeum, Węgry), Jacek Gądecki (Akademia Górniczo-Hutnicza w Krakowie), Jacek Górski (Muzeum Archeologiczne w Krakowie), Dariusz Kosiński (Uniwersytet Jagielloński), Piotr Krasny (Uniwersytet Jagielloński), Anna Niedźwiedz (Uniwersytet Jagielloński), Jacek Purchla (Uniwersytet Ekonomiczny w Krakowie; Międzynarodowe Centrum Kultury w Krakowie), Volker Rodekamp (Stadtgeschichtliches Museum Leipzig, RFN)

Komitet Redakcyjny / Editorial Committee

Marcin Baran, Monika Bednarek, Anna Biedrzycka, Ewa Gaczoł, Piotr Hapanowicz, Zdzisław Noga, Waław Passowicz, Jacek Salwiński, Joanna Strzyżewska, Andrzej Szoka, Maria Zientara, Jacek Zinkiewicz – sekretarz / secretary

Ulica Pomorska – 40 lat działalności oddziału Muzeum Krakowa

Informacje o autorze: historyk, kustosz Muzeum Krakowa, Fabryka Emalia Oskara Schindlera – oddział Muzeum Krakowa, filia Ulica Pomorska, <https://orcid.org/0000-0003-0890-8382>

Information about the author: historian, Curator at the Museum of Kraków, Oskar Schindler's Enamel Factory, Pomorska Street branch, <https://orcid.org/0000-0003-0890-8382>

Abstrakt: Celem artykułu jest przedstawienie kluczowych wydarzeń z historii oddziału Ulica Pomorska: wydarzeń muzealnych, zrealizowanych inicjatyw z obszarów badawczego, wystawienniczego, wydawniczego oraz podsumowanie dotychczasowej działalności oddziału. W artykule przypomniano okres poprzedzający jego formalne utworzenie w strukturach Muzeum Historycznego Miasta Krakowa (MHK, od 2019 roku Muzeum Krakowa – MK). Przedział czasowy artykułu obejmuje okres od 1966 do 2021 roku, znacznie dłuższy, niż sugeruje tytuł artykułu. Wiąże się to z tym, że *de facto* MK jest obecne w Domu Śląskim przy ulicy Pomorskiej 2 od marca 1966 roku. Omówienie wybranych aspektów z dziejów i dorobku Pomorskiej pozwoli lepiej zrozumieć genezę upamiętnienia oraz potrzebę zachowania dla następnych pokoleń tego szczególnego – w kontekście okupacji niemieckiej w Krakowie – miejsca. Celem artykułu jest także przypomnienie osób, organizacji i instytucji, które przez dekady walczyły o godne upamiętnienie, oraz zwrócenie uwagi na najważniejsze osiągnięcia w dorobku trzech pokoleń muzealników tworzących oddział.

Ulica Pomorska należy do najstarszych oddziałów Muzeum Krakowa i przez kilkadziesiąt lat zbudował poważny dorobek. Jego pracownicy mieli też duży wkład w tworzenie nowych oddziałów Muzeum, przede wszystkim Fabryki Emalia Oskara Schindlera, która czerpała z doświadczeń Ulicy Pomorskiej. Artykuł nie wyczerpuje wielowątkowości funkcjonowania oddziału, jedynie sygnalizuje jego aktywność w wybranych obszarach. To tutaj zainicjowano pomysły, które w następnych latach stały się popularnymi, cyklicznymi wydarzeniami w skali całego Muzeum. I tak w oddziale rozpoczęła się komputeryzacja MK, wprowadzono informatykę do pracy muzealnika. Pierwszy raz w hi-

storii MK w maju 2012 roku przeprowadzono transmisję internetową debaty zorganizowanej w oddziale. Innymi inicjatywami, które zrodziły się w oddziale Pomorska, były m.in. święta oddziałów, wywodzące się od wydarzenia upamiętniającego ofiary totalitaryzmów, jakim są *Dni Pamięci Ofiar Gestapo*, a także *Krakowskie kolokwium* – cykliczne debaty poświęcone wybranym problemom współczesnego Krakowa, czy popularna seria wydawnicza *Wokół...*

Współcześnie zdumienie może budzić fakt, że przez prawie dwie dekady wystawa stała w oddziale przy ulicy Pomorskiej 2 była jedyną ekspozycją stałą w Krakowie poświęconą najtragiczniejszemu okresowi w historii Polski XX wieku, jakim była II wojna światowa.

Pomorska Street – 40 Years of Activity as a Branch of the Museum of Kraków

Abstract: The goal of the paper is to present the highlights from the history of the branch: museum events, major research, exhibition and publishing projects, and a review of the activity accomplished by the Pomorska Street museum branch to date. The paper revisits the early years which preceded the formal establishment of the branch within the structure of the Historical Museum of the City of Kraków (MHK, in 2019 the institution was renamed the Museum of Kraków, MK). The timespan covered by the paper is 1966 to 2021, i.e. a period which is much longer than what the title suggests. This results from the fact that in reality MK has been present at the Silesian House (Dom Śląski) at 2 Pomorska Street since March 1966. A detailed discussion of the selected aspects from the history and achievements of the Pomorska Street branch will help readers to gain an in-depth understanding of the genesis of the commemoration of this place, so unique in the context of Nazi German occupation in Kraków, explaining the need to preserve it for future generations. Another goal of this paper is to revive the memory of the persons, organizations and institutions that fought for the proper commemoration of this site for decades, and to put the spotlight on the lifetime's achievements of the three generations of museologists who developed this branch.

Pomorska Street is one of the oldest branches of the Museum of Kraków and over the past several dozen years it has gained considerable achievements to its credit. Its staff members have also contributed a lot to the creation of the Museum's new branches, primarily Oskar Schindler's Enamel Factory at 4 Lipowa Street which has benefited greatly from the experience of Pomorska Street. The present article does not exhaust the entire complexity of subjects connected with the operation of Pomorska Street, but merely indicates the branch's activity in some selected fields. It was here that certain ideas were first initiated, later to be expanded into popular, cyclical events involving the entire museum structure. And so, the computerization of MK began in this very branch, as IT technology was introduced into the work of museologists. In May 2012 a debate held at this branch was broadcast on the Internet for the first time in the history of MK. Other projects which were born at the Pomorska Street branch included the museum branch festivals which evolved from an event commemorating the victims of totalitarian regimes (Gestapo Victims Memorial Days), the *Kraków Colloquium* – debates organized cyclically, dedicated to specific issues of contemporary Kraków, or the popular book series titled *Wokół...* ('Around...').

A fact that may amaze contemporary audiences is that for almost two decades the permanent exhibition displayed at the museum branch at 2 Pomorska Street was the only permanent exhibition in Kraków dedicated to the most tragic period in Poland's twentieth-century history, i.e. World War II.

Słowa kluczowe: Dom Śląski, ulica Pomorska, Gestapo, ofiary, inskrypcje, cele, terror, upamiętnienie, II wojna światowa, muzeum

Keywords: Silesian House, Pomorska Street, Gestapo, victims, inscriptions, prison cells, terror, commemoration, World War II, museum

Historia Domu Śląskiego

Dom Śląski w Krakowie powstał z inicjatywy Związku Obrony Zachodnich Kresów Polski (ZOZKP). Dzięki wsparciu finansowemu województwa śląskiego oraz ówczesnego prezydenta Krakowa Karola Rolle, który przekazał Związkowi par-

cełę budowlaną na rogu ulic Pomorskiej i Wybickiego, w 1931 roku rozpoczęto budowę Domu Śląskiego. W ostatnim akapicie aktu erekcyjnego wskazano przeznaczenie budynku: „Dom ten, założony ku pożytkowi kultury i nauki, niech będzie symbolem trwałej i niezniszczalnej łączności odwiecznie polskiego Śląska z prastarą Piastów i Jagiellonów stolicą”.

Historia gmachu wiąże się z działalnością krakowian walczących o polskość zachodnich i południowych kresów Polski. Zgodnie z intencją fundatorów Dom Śląski miał zapewnić młodzieży śląskiej studiującej w Krakowie dobre warunki do nauki, miał również stanowić ośrodek pracy oświatowej i edukacyjnej oraz centrum prac badawczych związanych z problematyką polską na ziemiach zachodnich.

W latach II wojny światowej w Domu Śląskim mieściła się siedziba Komendy Policji Bezpieczeństwa (Sipo) i Służby Bezpieczeństwa (SD) w dystrykcie Kraków, której najbardziej znanym wydziałem było Gestapo (Geheime Staatspolizei – Tajna Policja Państwowa). Z tego okresu pochodzi wyjątkowy dokument przeszłości tego miejsca – zachowane do dzisiaj cele aresztu. W pokojach na pierwszym i drugim piętrze były prowadzone śledztwa. W części piwnic urządzono tymczasowy areszt, w którym przetrzymywano przesłuchiwanym. Na ścianach cel zachowały się napisy pozostawione przez więźniów. Inskrypcje są świadectwem przeżyć i odczuć, jakie towarzyszyły kilku tysiącom przetrzymywanych tu ofiar: strachu, niepewności, braku nadziei, obawy o los najbliższych.

Po zdobyciu Krakowa przez Armię Czerwoną budynek został zajęty w lutym 1945 roku przez 1 Oficerską Szkołę Piechoty i Kawalerii w Krakowie, szkolącą kadre dla komunistycznego Wojska Polskiego. Od lat sześćdziesiątych właścicielem i administratorem Domu Śląskiego jest Liga Obrony Kraju (LOK)¹.

Zabiegi o utworzenie muzeum (1966–1981)

Po zakończeniu wojny wśród byłych krakowskich więźniów i organizacji zajmujących się badaniem zbrodni niemieckich na terenie Polski w naturalny sposób zrodziła się potrzeba upamiętnienia ofiar niemieckiego terroru, które przeszły przez katownię przy ulicy Pomorskiej 2, po wojnie przemianowaną na ulicę Józefa Wybickiego². W pierwszych powojennych latach zajmowała ona ważne miejsce w pamięci mieszkańców, podobnie też w oficjalnych obchodach Święta Poległych (1–2 listopada w 1945 i 1946 roku). W czasie uroczystości o charakterze ogólnomiejskim Dom Śląski był jednym z punktów obchodów, m.in. miała tu miejsce uroczystość przekazania urny z prochami z Auschwitz, w uroczystościach brali udział wysokiej rangi urzędnicy, w tym prezydent Krakowa Stefan Wołas oraz p.o. wojewody krakowskiego Zygmunt Robel³. Pierwszą tablicę pamiątkową w Domu Śląskim ufundował i wykonał znany krakowski mistrz kamieniarski Franciszek Łuczywo. Tablica została odsłonięta 1 listopada 1945 roku.

W atmosferze sprzyjającej upamiętnieniu tego miejsca nie może dziwić fakt, że we wniosku z 14 listopada 1945 roku dotyczącym powołania Muzeum Historycznego Miasta

¹ Zob. Salwiński Jacek: *Dom Śląski w Krakowie. Geneza, historia, teraźniejszość*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2004, z. 22, s. 147–150; Bednarek Monika, Salwiński Jacek: *Pomorska. Przewodnik po miejscu pamięci narodowej i oddziale Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. Kraków 2003; Jeżowski Grzegorz: *Ulica Pomorska. Przewodnik*. Kraków 2011.

² Ulica Pomorska została wytyczona w latach dwudziestych XX w. Obecną nazwę otrzymała w 1925 r. Po wojnie nazwę zmieniono na ul. Józefa Wybickiego. W 1981 r. przywrócono jej historyczną nazwę.

³ *Przekazanie urny z prochami prezydentowi m. Krakowa*. „Dziennik Polski” 1946, nr 301, z 2 listopada, s. 8.

Krakowa (MHK) Wydział Oświaty, Kultury i Sztuki Zarządu Miejskiego za jeden z najważniejszych celów działalności Muzeum uznał „przekazać potomnym wierny obraz barbarzyństwa okupantów oraz niedoli i męczeństwa mieszkańców miasta w tym tragicznym okresie jego historii”⁴.

W 1946 roku Okręgowa Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce (OKBZN) wystąpiła z inicjatywą utworzenia w celach przy ulicy Pomorskiej 2 muzeum martyrologicznego. Pomysł ten nie był skierowany bezpośrednio do MHK. Inicjatywa nie została podjęta, chociaż był to bardzo dobry moment na jej realizację, ponieważ 19 listopada 1945 roku Polski Związek Zachodni (PZZ), czyli prawowity właściciel budynku, odzyskał go od wojska. Gmach, zdewastowany przez podchorążych ze szkoły wojskowej, oddano w użytkowanie studentom Akademii Górniczej, którzy natychmiast wprowadzili się do pokoi akademika. Na potrzeby biura Zarządu Okręgowego PZZ przeznaczono tylko pięć pomieszczeń na wysokim paterze, po lewej stronie od wejścia do budynku⁵.

Trudno zgodzić się z tezą, że zajmowanie Domu Śląskiego przez 1 Oficerską Szkołę Piechoty było przyczyną fiaska inicjatywy OKBZN⁶. Powody były bardziej złożone. W pierwszych latach po zakończeniu wojny trzeba było zająć się ofiarami, pochowaniem poległych, pomocą osieroconym i okaleczonym, odbudową kraju ze zniszczeń. Uchwalane były pierwsze ustawy dotyczące zakresu pomocy grupom osób szczególnie poszkodowanych przez wojnę. Był to też okres żywej pamięci ze względu na krótki dystans czasowy, jaki upłynął od zakończenia wojny oraz bardzo dużą liczbę osób emocjonalnie zaangażowanych w upamiętnienie. W tym czasie powstały instytucje, które miały w przyszłości odegrać ważną rolę w zakresie upamiętnienia: Główna Komisja Badania Zbrodni Niemieckich w Polsce (1945), Rada Ochrony Pomników Męczeństwa (1947; późniejsza Rada Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa). Jednak w centrum upamiętnienia znalazły się obozy koncentracyjne, to właśnie wątek męczeństwa i ofiar obozów koncentracyjnych był

wówczas podstawowym motywem przy tworzeniu nowych muzeów martyrologicznych. Czynnikiem wzmacniającym taki punkt widzenia był skład największej, dominującej organizacji kombatanckiej – Związku Bojowników o Wolność i Demokrację (ZBoWiD), w której w 1959 roku najliczniejszą grupę członków stanowili byli więźniowie obozów. Miało to wpływ na wybór miejsc upamiętnienia. Status narodowych pomników pamięci miał Majdanek⁷ i Auschwitz-Birkenau⁸, inne obozy koncentracyjne i obozy zagłady pozostawione były niemal bez żadnej opieki.

W pierwszych latach powojennych państwo nie miało jeszcze pełnego monopolu na kształtowanie przestrzeni publicznej⁹. Dlatego możliwe były inicjatywy oddolne, obywatelskie, wynikające z wewnętrznej potrzeby upamiętnienia ofiar. W całej Polsce obrzędowość towarzysząca śmierci była powszechnie katolicka. Uroczystościom upamiętniającym niemal zawsze towarzyszyło nabożeństwo.

Po umocnieniu zdobytej władzy przez rządzącą Polską Zjednoczoną Partię Robotniczą (PZPR) wobec m.in. stowarzyszeń kombatanckich kierowano słowa krytyki za przesadną martyrologizację, cierpiętnictwo. Rozpamiętywanie czasów wojny władze partyjne uważały za patologię¹⁰. Sprawa utworzenia muzeum martyrologicznego w Domu Śląskim przez 20 lat pozostawała bez rozwiązania¹¹. Z upływem lat pamięć o celach przy ulicy Pomorskiej stawała się coraz bardziej domeną środowisk byłych więźniów, kombatanów. Środowiska te przechowały ideę i doprowadziły do reaktywowania inicjatywy utworzenia muzeum w tym miejscu w częściowo zmienionej rzeczywistości politycznej lat sześćdziesiątych.

Do 1965 roku cele tymczasowego aresztu Gestapo w piwnicach Domu Śląskiego znajdowały się pod społeczną opieką administratora budynku Ludwika Koszelińskiego, który w miarę swoich możliwości zabiegał o zachowanie ich w niezmiennym stanie¹². Jednak we wspomnieniach świadków koniec lat sześćdziesiątych to okres braku należytego szacunku, zacierania pamięci o Pomorskiej nawet wśród użytkowników budynku¹³.

⁴ Archiwum Zakładowe Muzeum Krakowa (dalej cyt. AZ MK), sygn. 1/258: Założenie MHK, 1945–1947, s. 45.

⁵ Salwiński Jacek: *Dom Śląski w Krakowie...*, s. 154–155.

⁶ Niezabitowski Michał: „Muzeum Historyczne Miasta Krakowa w latach 1945–1996”. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. prof. UP im. KEN Łukasza Sroki. Kraków 2019, s. 229. Dostępna w internecie: https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/6239/Micha%C5%82%20Niezabitowski-praca_doktorska.pdf?sequence=1&isAllowed=y. Autor jako przyczynę fiaska inicjatywy OKBZN wskazuje zajmowanie budynku Domu Śląskiego przez 1 Oficerską Szkołę Piechoty, chociaż w tym roku większość budynku była zamieszkała przez studentów, a część z mieszkaniami prywatnymi znajdowała się w zarządzie Związku Artystów Scen Polskich; wojsko korzystało jedynie z sali kinowej. Por. Salwiński Jacek: *Dom Śląski w Krakowie...*, s. 154.

⁷ Państwowe Muzeum na Majdanku (PMM) powstało w listopadzie 1944 r. Było to pierwsze muzeum upamiętniające ofiary II wojny światowej w Europie.

⁸ Państwowe Muzeum Oświęcim-Brzezinka (Auschwitz-Birkenau)

zostało utworzone na mocy ustawy Sejmu w lipcu 1947 r. Pierwszym dyrektorem oraz pracownikami byli więźniowie obozu. Pierwsza wystawa została otwarta latem 1945 r.

⁹ Traba Robert: *Symbole pamięci. II wojna światowa w świadomości zbiorowej Polaków. Szkic do tematu*. „Przegląd Zachodni” 1994, t. 56, nr 1, s. 54.

¹⁰ Dmitrów Edmund: *Niemcy i okupacja hitlerowska w oczach Polaków. Poglądy i opinie z lat 1945–1948*. Warszawa 1987, s. 159.

¹¹ Więcej na ten temat zob. Gąsiorowski Teodor: „*Dom Śląski przy ul. Pomorskiej 2 w Krakowie*”. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1990, z. 17, s. 82.

¹² Ludwik Koszeliński (1888–1972), lwowianin, wieloletni szluzony pracownik Zarządu Wojewódzkiego LOK-u w Krakowie, administrator Domu Śląskiego. Odznaczony złotą odznaką Za pracę społeczną dla miasta Krakowa. Pochowany na cmentarzu Rakowickim. „Dziennik Polski” 1972, nr 224, z 20 września, nekrolog.

¹³ „Z lewej – sterta węglowego miału, nieco dalej rozrzucone żelastwo, tuż obok schodów olbrzymi pojemnik ze śmieciami tarzającymi się po całym podwórzu. Schodzimy do piwnicy po schodach, drepcąc



Uroczystość odsłonięcia Ściany Pamięci przy ul. Wybickiego 2 (dziś Pomorska 2), 17 stycznia 1975 r., autor fotografii nieznan; w zbiorach MK

Dobrze ten proces obrazuje wspomnienie byłej więźniarki Wandy Kurkiewicz, przesłuchiwanej w budynku Gestapo. „Po latach oglądałam jedną z piwnic byłej siedziby gestapo. Na ścianach było jeszcze pełno śladów krwi. W miejscach, gdzie wśród najokrutniejszych tortur ginęli ludzie – stały teraz skrzynki z marmoladą i jakieś faski z towarem. Niesłychanie boleśnie odczułam tę zimną obojętność ludzi i czasu wobec strasznej tragedii. Nikt nie myślał o uczczeniu tego miejsca, personel zupełnie się nie interesował przeszłością tego pomieszczenia, być może, że nawet nie wiedział, iż tu była siedziba gestapo. Tylko na gmachu widniała tablica z zatartym napisem, niemal niewidocznym pod grubą warstwą kurzu. Ot, jak wiele innych, zapomnianych, nieraz nic nie mówiących tablic. Na myśl o tym wszystkim nie mogę powstrzymać się od smutku i żalu”¹⁴.

Przez wiele lat nie było możliwości upamiętnienia ofiar tego miejsca w formie bardziej zauważalnej niż tablice pamiątkowe. Dopiero dzięki staraniom środowiska kombatanckiego i MHK w 1966 roku przeprowadzono pierwsze prace konserwatorskie w byłych celach Gestapo i dokonano inwentaryzacji napisów wyrytych na ścianach i drzwiach cel. Prace inwentaryzacyjne wykonały w marcu 1966 roku pracownicy merytoryczne MHK: Hanna Styczyńska (1932–2016)¹⁵

po obierzynach z kartofli i opakowaniach po krakersach. Tak jak do pierwszej lepszej z sałek krakowskich piwnic. A to jest piwnica przy ul. Wybickiego 2 (dawniej Pomorskiej). To powinno wszystko wyjaśnić, a ilu osobom w dzisiejszym Krakowie ta nazwa nie mówi nic? Nie jest to zarzut pod ich adresem. (...) Żadnego tekstu nie pisałam dotąd z takim oburzeniem i wstydem. Że też Kraków nie jest w stanie zdobyć się na uszanowanie takiego miejsca...!” No skowicz Helena: *Że też Kraków nie może się zdobyć na uszanowanie takiego miejsca!*. „Echo Krakowa” 1978, nr 17, z 21/22 stycznia, s. 5.

¹⁴ Kurkiewiczowa Wanda: *Za murami Monte. Wspomnienia z wię-*



i Tamara Petryk (1939–2019)¹⁶. W październiku 1967 roku w korytarzu cel umieszczono tablicę pamiątkową, a w czerwcu 1967 roku na zlecenie Miejskiego Konserwatora Zabytków przeprowadzono pierwszą konserwację napisów.

W 1968 roku MHK wystąpiło z wnioskiem do Wydziału Kultury Prezydium Rady Narodowej Miasta Krakowa o udostępnienie cel dla zwiedzających oraz przygotowanie wystawy poświęconej zbrodniczej działalności Gestapo w Krakowie i martyrologii krakowian. Warunkiem zorganizowania ekspozycji było przejęcie pomieszczeń od LOK-u. Wniosek pozostał bez odpowiedzi.

W siedzibie ZBoWiD-u 9 stycznia 1972 roku odbyła się konferencja, podczas której dyrektor MHK Stanisław Czerpak przedstawił plany Muzeum związane z utworzeniem wystawy w Domu Śląskim. Uchwalono wniosek, że cele i pomieszczenia na parterze powinny być przekazane Muzeum. Również i to pismo, wysłane przez Zarząd ZBoWiD-u, pozostało bez odpowiedzi.

Dwa lata później inicjatywa wyszła ze strony urzędników miasta. Na prośbę Wydziału Kultury i Sztuki Urzędu Miasta Krakowa (UMK) 8 listopada 1974 roku Muzeum przesłało program zagospodarowania piwnic i parteru budynku przy ulicy Wybickiego 2. Plan zakładał wykwaterowanie z kilku

zienia kobiecego Montelupich-Helclów 1941–1942. Kraków 1968, s. 53–54. Nie wiadomo, kiedy dokładnie po wojnie Kurkiewicz odwiedziła cele, było to prawdopodobnie przed 1968 r. Pracowała m.in. w ZBoWiD-zie jako bibliotekarka, sekretarka w biurze Okręgu ZBoWiD-u Kraków.

¹⁵ Passowicz Waclaw: *Hanna Styczyńska (1932–2016)*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2016, z. 34, s. 417–418.

¹⁶ Idem: *Tamara Petryk (1939–2019)*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2019, z. 37, s. 452–454.



Składanie wieńców pod Ścianą Pamięci przy ul. Wybickiego 2, 17 stycznia 1975 r., autor fotografii nieznaną; w zbiorach MK

pomieszczeń biur LOK-u. Okazało się to jednak niemożliwe, ponieważ w tych pomieszczeniach LOK prowadził ośrodek szkolenia kierowców, przeniesienie go wiązałoby się z dużymi nakładami finansowymi, których nikt nie chciał ponieść.

Z czasem działania kombatanów i Muzeum zaczęły przynosić małe sukcesy. Wydział Kultury i Sztuki UMK zlecił wykonanie na fasadzie Domu Śląskiego od strony ulicy Wybickiego Ściany Pamięci, składającej się z kraty żelaznej i napisu wykonanego z brązu. Odsłonięcie odbyło się 17 stycznia 1975 roku. W tym samym roku Muzeum oficjalnie podjęło się zadania „udostępniania d. więzienia hitlerowskiego przy ul. Pomorskiej 2”¹⁷.

Rok później, w kwietniu 1976 roku, w związku z postępującym zawilgoceniem ścian w celach sprawa Pomorskiej powróciła. Nastąpiła wymiana pism pomiędzy zainteresowanymi instytucjami i organizacjami. Przyczyną zawilgocenia cel i niszczenia napisów była łaźnia dla studentów z IV Domu Studenckiego AGH. Miejski Konserwator Zabytków nakazał administracji AGH w trybie pilnym usunięcie przyczyn zawilgocenia oraz naprawę wyrządzonej szkody, czyli konserwację napisów. Jednak administracja AGH nie mogła się wywiązać z narzuconego zobowiązania, gdyż Pracownice Konserwacji Zabytków nie przyjęły zlecenia na prace konserwatorskie. Umywalnie na jakiś czas zamknięto, ale w czerwcu 1976 roku ponownie je uruchomiono. Decyzję usprawiedliwiono brakiem możliwości kąpieli dla studentów.

O zaistniałym stanie został powiadomiony prezydent Krakowa oraz prasa. W następnych miesiącach tego roku Muzeum wysyłało kolejne pisma do administracji AGH w sprawie przeprowadzenia prac konserwatorskich. Pomimo podjęcia się przeprowadzenia takich prac przez Zakłady Artystyczne ART roboty nie zostały zrealizowane. W czerwcu 1977 roku Politechnika Krakowska wykonała ekspertyzę hydromykologiczną, wnioskując o przeprowadzenie prac konserwatorskich.

Prace konserwatorskie i budowlane posuwały się bardzo powoli, z charakterystyczną dla okresu PRL-u niewydolnością. Powtarzały się problemy z wykonawcą robót budowlanych, sporządzeniem dokumentacji prac zleczonych przez administrację AGH. Jedną z firm po przeprowadzeniu wizji lokalnej w kwietniu 1978 roku odmówiła wejścia na budowę. W kwietniu 1979 roku administracja AGH zleciła wykonanie robót budowlanych i osuszających Miejskiemu Przedsiębiorstwu Remontowo-Budowlanemu nr 4.

W międzyczasie głównym użytkownikiem budynku została Państwowa Wyższa Szkoła Teatralna (PWST). Administracja AGH, a dokładnie kierownictwo domu studenckiego AGH jako główny użytkownik Domu Śląskiego, było oskarżane o brak „należytej pieczy i opieki nad miejscem poświęconym męczeństwu patriotów polskich”. Jaskrawym dowodem potwierdzającym te zarzuty było systematyczne zaśmiecanie podwórza budynku – przed wejściem do cel zbudowano śmietnik, wysypujące się nieczystości leżały przed drzwiami do cel byłego aresztu. Nie przynosiły efektu liczne interwencje ze strony Muzeum. W celu wywarcia skutecznego nacisku na kierownictwo domu studenckiego dyrekcja Muzeum powołała komisję z udziałem przedstawiciela Miejskiego Konserwatora Zabytków, Zarządu ZBoWiD-u i administracji AGH, która jednak nie usunęła śmietnika¹⁸.

Dom Śląski był, jak to wówczas określano, na stanie hipoteczny LOK-u. Jednak LOK zajmował jedynie niewielkie pomieszczenie na parterze budynku, gdzie działał ośrodek szkolenia kierowców, przysposobienia obronnego i politycznego o powierzchni 150 m kw. Pozostałą powierzchnię zajmowały Krakowska Komenda Milicji Obywatelskiej (miała tam kasyno), dom studencki, kino Wolność. LOK, z uwagi na miejską gospodarkę lokalami, nie miał żadnego wpływu na dobór lub zmianę użytkowników tego budynku. Rola właściciela została sprowadzona do administrowania nieruchomością. Decyzje w tej sprawie należały do władz miasta¹⁹.

W lutym 1980 roku prezes Związku Inwalidów Wojennych PRL (ZIW) Oddział Kraków Śródmieście Stanisław Dąbrowa-Kostka powołał zespół, którego zadaniem było wywieranie stałej presji na władze miasta w celu utworzenia muzeum w Domu Śląskim. Uzyskano także poparcie środowisk naukowych Krakowa. Nacisk okazał się skuteczny, gdyż pomimo braku formalnego powołania muzeum prowadzone były tam prace konserwatorskie, budowlane, scenariuszowe.

¹⁷ AZ MK, sygn. 80/6: Plany roczne i sprawozdania z ich wykonania, 1976–1979, s. nlb.

¹⁸ Ibidem, notatka służbowa dla magistra Jerzego Pękali, prezydenta miasta Krakowa dotyczy byłego więzienia gestapo przy ulicy Pomorskiej 2 w Krakowie. Kraków, dnia 18.06.1976.

¹⁹ Spuścizna po Stanisławie Dąbrowie-Kostce, materiały nieuporządkowane, b.d. Odpowiedź Zarządu Wojewódzkiego LOK-u w związku z artykułem: Wernic Andrzej: *Zapomniano, do czego zobowiązuje historia*. „Słowo Powszechne” 1980, nr 97, z 30 kwietnia, s. 7; Pańczyńska Irena: *Gospodarka mieszkaniowa a polityka państwa w warunkach przekształceń ustrojowych w Polsce w latach 1945–1950 na przykładzie Krakowa*. Kraków 1994, s. 204–206.



Dziedziniec Domu Śląskiego, wejście do byłych cel Gestapo, 1980, fot. Jadwiga Rubiś; w zbiorach prywatnych

W sprawę utworzenia muzeum zaangażowała się wiceprezydent Krakowa dr Barbara Guzik. 13 listopada 1980 roku w czasie narady w sprawie utworzenia muzeum martyrologii w Urzędzie Dzielnicowym Kraków Krowodrza Guzik oświadczyła, że władzom zależy na szybkim otwarciu muzeum oraz że Urząd Miasta otrzymał zgodę Ministerstwa Kultury i Sztuki na otwarcie nowej placówki muzealnej w ramach struktury Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Zapadła decyzja o przekazaniu tzw. sali teatralnej o powierzchni 100 m kw. na potrzeby ekspozycji²⁰. Propozycja lokalizacji wystawy została negatywnie zaopiniowana przez dyrekcję Muzeum, której zdaniem takie rozwiązanie było połowiczne i tymczasowe. Podobnie sytuację oceniali środowiska kombatanckie²¹.

Pomimo braku oficjalnego dokumentu powołującego nowy oddział od początku 1981 roku prace związane z uruchomieniem oddziału nabrały dużego tempa. Muzeum przedstawiło dwie wersje scenariusza przygotowane przez starszego kustosa Tadeusza Wrońskiego. Projekty te były konsultowane przez przedstawicieli instytucji zaangażowanych w prace nad powstaniem muzeum. Scenariusz do recenzji otrzymali Stanisław Dąbrowa-Kostka ze ZIW, Ryszard Kotarba z Okręgowej Komisji Badania Zbrodni



Dziedziniec Domu Śląskiego, wejście do byłych cel Gestapo, 2011, fot. Tomasz Kalarus; w zbiorach MK

Hitlerowskich w Polsce (KBZH), płk Józef Knap z ramienia ZBoWiD-u, Władysław Figa – sekretarz Krakowskiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa oraz Marek Płaszewski ze Społecznego Komitetu Opieki nad Pomorską Niezależnego Zrzeszenia Studentów. Autor artykułu dotarł tylko do jednej recenzji, przygotowanej przez Stanisława Dąbrowę-Kostkę. Ocena była bardzo szczegółowa, krytyczna i emocjonalna. „Przedstawiona do oceny koncepcja scenariusza jest nie do przyjęcia. Całość uboga i pomyślana po linii najmniejszego oporu. Nie tylko nie spełnia funkcji informacyjnych, lecz jeszcze wypacza obraz, któremu ma służyć. Niczego nie uczy. Problem jest trudny. Nie chodzi przecież o »odfajkowanie sprawy ulicy Pomorskiej«, lecz o stworzenie placówki o wysokich walorach poznawczych i dydaktycznych”²².

Ostatecznie scenariusz opracowany przez kustosa Wrońskiego został uzgodniony 30 maja 1981 roku z przedstawicielami Zarządu Wojewódzkiego ZBoWiD-u, ZIW – Koło Kraków Śródmieście, OKBZH, krakowskiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa²³. Jednak sprawa scenariusza powróciła tuż po utworzeniu muzeum i udostępnieniu wystawy²⁴.

²⁰ AZ MK, sygn. 80/6: Plany roczne i sprawozdania... Sprawozdanie z realizacji merytorycznego planu MHK za rok 1980. Protokół z zebrania w dniu 13 listopada 1980 r. o godzinie 10:00 w Urzędzie Dzielnicowym Kraków Krowodrza.

²¹ Z powodów praktycznych wybór tego miejsca był powodem niestających problemów, których efektem było zamknięcie pierwszej wystawy stałej po niespełna trzech latach. Przyczyną były powtarzające się zalania sali wystawowej przez kasyno MO. Wobec braku możliwości wpływu na zmianę tej sytuacji 30 kwietnia 1985 r. wystawę ostatecznie zamknięto.

²² Dąbrowa-Kostka Stanisław: Związek Inwalidów Wojennych PRL Kraków-Śródmieście. Uwagi dotyczące elaboratu określonego jako „koncepcja scenariusza ekspozycji oddziału Muzeum Historycznego Miasta Krakowa przy ulicy Wybickiego 2, poświęconego martyrologii Polaków w latach hitlerowskiej okupacji 1939–1945”. Kraków, 14 maja 1981, s. nlb.

²³ AZ MK, sygn. 80/6: Plany roczne i sprawozdania... Scenariusz wystawy Oddziału Muzeum Historycznego m. Krakowa przy ul. Wybickiego 2 (dawniej Pomorska) pt. „Walka i męczeństwo Polaków w latach 1939–1945”, II wersja, PA-202-25/81.

²⁴ 25 października 1983 r. odbyła się wizytacja prezesa Zarządu Dzielnicowego ZIW Kraków Śródmieście Stanisława Dąbrowy-Kostki, przeprowadzona w obecności kierownika oddziału MHK przy ul. Pomorskiej 2 Teodora Gąsiorowskiego. Głównym celem wizytacji ekspozycji muzeum było porównanie jej z uprzednio uzgodnionym scenariuszem. Wystawa prezentowana w jedynej oddanej do dyspozycji muzeum sali wystawowej odbiegała od ustalonego scenariusza zarówno w zasadniczym układzie tematyczno-chronologicznym, jak i w bardzo licznych szczegółach odnoszących się do poszczególnych części. Spuścizna po Stanisławie Dąbrowie-Kostce. Notatka służbowa, Kraków, 11 listopada 1983, s. nlb.



Otwarcie wystawy stałej *Kraków 1939–1945*, od lewej: kierownik oddziału Teodor Gąsiorowski, wicewojewoda krakowski Wiesław Woda, dyrektor MHK Andrzej Szczygieł, Wanda Kwiatkowska-Ptak, Marek Natkaniec, Andrzej Kuler, 1990, fot. Józef Korzeniowski; w zbiorach MK

1 lutego 1981 roku MHK zawarło umowę najmu z Zarządem Wojewódzkim LOK-u. W związku z tym 1 września 1981 roku kierownik ośrodka szkoleniowego kierowców LOK-u Adam Kęsek przekazał przedstawicielowi Muzeum klucze do klatki schodowej znajdującej się obok kasyna MO w lewym rogu dziedzica posesji. Zgodnie ze wspomnianą umową oraz pismem rektora PWST kierowniczka domu studenckiego PWST Teresa Kościelniak przekazała Tadeuszowi Wrońskiemu klucze do tzw. sali teatralnej mieszczącej się w przyziemiu budynku oraz klucz do pokoju nr 111 znajdującego się na pierwszym piętrze domu studenckiego.

Wiosną 1981 roku do pracy przystąpiło Miejskie Biuro Projektów. Na podstawie koncepcji, którą w czynie społecznym wykonał inż. arch. Andrzej Kurkiewicz, przygotowano projekty techniczne adaptacji sali na potrzeby ekspozycji muzealnej. Zgodnie z projektem opracowanym w czynie społecznym przez Biuro Projektowo-Badawcze Budostalu, w czerwcu 1981 roku Miejskie Przedsiębiorstwo Remontowo-Budowlane nr 4 wykonało prace osuszające zawilgocone cele, podziemny kanał wentylacyjny, studzienki. Kolejnym etapem był montaż zaprojektowanej przez inż. Kurkiewicza drewnianej konstrukcji, ustawienie gablot i plansz. W ostatnim etapie, na podstawie scenariusza przygotowania ekspozycji sporządzonego przez kustosa Wrońskiego, prace prowadził artysta grafik Piotr Kunze. Ze względu na szczupłość miejsca wystawa miała tylko sygnalizować poszczególne zagadnienia i była określana jako zarys scenariusza przyszłej wielkiej wystawy, jaką planowano w drugim etapie organizacji muzeum²⁵.

W listopadzie 1980 roku doszło do zawarcia kompromisu między MHK a LOK-iem. Muzeum zrezygnowało z pomysłu umieszczenia ekspozycji stałej w czterech pomieszczeniach znajdujących się bezpośrednio nad celami na wysokim parterze Domu Śląskiego. Sale te zajmował Ośrodek Szkolenia Kierowców LOK, którego kierownictwo nie zgadzało się na wykwaterowanie, motywując swój sprzeciw brakiem lokalu zastępczego oraz przeprowadzonym remontem sal wykładowych, wyposażonych w specjalistyczne urządzenia dydaktyczne dla przyszłych kierowców. Dyrekcja Muzeum zgodziła się na umieszczenie ekspozycji w tzw. sali teatralnej w przyziemiu budynku. Ze strony organizacji kombatanckich wychodziły propozycje wykorzystania całego budynku przy ul. Pomorskiej 2 na rzecz muzeum oraz organizacji kombatanckich. Bezskutecznie starano się o powiększenie przestrzeni wystawy stałej o sale na piętrze, gdzie mieściła się kawiarnia kasyna Milicji Obywatelskiej.

Konsensus był podstawą do powołania 5 listopada 1981 roku przez Ministra Kultury i Sztuki Józefa Tejchmę oddziału Muzeum. 1 stycznia 1982 roku wprowadzono do statutu MHK zwięzły zapis określający zadania oddziału, poza udostępnianiem wystawy stałej ilustrującej „wybrane zagadnienia walki i męczeństwa Polaków w okresie okupacji hitlerowskiej na terenie Polski południowej” miało być także

²⁵ Jak się miało okazać w przyszłości, tym drugim etapem było dopiero otwarcie w 2010 r. wystawy stałej *Kraków – czas okupacji 1939–1945* w Fabryce Emalia Oskara Schindlera.



Fragment wystawy stałej *Kraków 1939–1945*, 1990, fot. Józef Korzeniowski; w zbiorach MK



Fragment wystawy stałej *Kraków 1939–1945*, 1990, fot. Józef Korzeniowski; w zbiorach MK



Fragment wystawy stałej *Kraków 1939–1956*, ok. 2005 r., fot. Rafał Korzeniowski; w zbiorach MK

„zbieranie materiałów, ewidencja byłych więźniów Gestapo, kwerendy i badania naukowe oraz opracowanie scenariuszy wystaw, katalogów, przewodników i informatorów związanych z okresem okupacji hitlerowskiej w Krakowie”²⁶. Oficjalna nazwa oddziału brzmiała: *Walka i Męczeństwo Polaków w latach 1939–1945*. Pierwszym kierownikiem został Tadeusz Wroński²⁷.

30 września 1982 roku odbyło się uroczyste otwarcie wystawy stałej *Walka i męczeństwo Polaków w latach 1939–1945*.

Otwarcie zostało poprzedzone plenarnym posiedzeniem Komitetu Krakowskiego Obywatelskiego Komitetu Ochrony Pomników Walki i Męczeństwa²⁸ i sesją naukową. Powstanie nowego oddziału MHK ogłosił prezydent Krakowa Józef Gajewicz²⁹.

Zanim to nastąpiło, temat Pomorskiej był wielokrotnie poruszany i nagłaśniany w prasie lokalnej i kombatanckiej. Od końca lat sześćdziesiątych pojawiały się w niej alarmujące tytuły: *Sprawa ulicy Pomorskiej stała się już skandalem*³⁰,

²⁶ Zarządzenie Prezydenta Miasta Krakowa nr 72 z dnia 30 grudnia 1981 r. w sprawie zmiany statutu Muzeum Historycznego. „Dziennik Urzędowy Rady Narodowej Miasta Krakowa” 1982, nr 1, z 8 stycznia, poz. 1.

²⁷ W ciągu 40 lat istnienia oddziału pracowali w nim: Maria Baster (pomoc muzealna), Monika Bednarek (historyk, kierownik oddziału 2004–2011), Teodor Gąsiorowski (historyk, kierownik oddziału 1983–1993), Piotr Halberda (pomocnik muzealny), Paweł Jagło (historyk, asystent muzealny), Grzegorz Jeżowski (historyk, zastępca kierownika oddziału 2011–2013), Gracjan Krzeczowski (pomocnik muzealny), Andrzej Kuler (historyk, kierownik oddziału 1993–2000), Marek Natkaniec (historyk, kustosz), Jacek Salwiński (historyk, kierownik oddziału 2000–2004), Tomasz Stachów (historyk, zastępca kierownika oddziału 2013 i nadal), Grażyna Synowiec (pomoc muzealna), Iwona Szwed (pomoc muzealna), Anna Wołek (Marszałek; historyk, asystentka), Tadeusz Wroński (historyk, kierownik oddziału 1981–1983).

²⁸ Posiedzenie odbyło się w sali kina Wolność, oprócz referatów

o tematyce historycznej odbył się pokaz filmu *Swastyka nad Krakowem*, który 11 stycznia 1982 r. otrzymano od Wytwórni Filmowej Czołówka. Film miał stanowić jeden z filarów ekspozycji, jednak nie spełnił oczekiwań. Głównym zarzutem było nadmierne eksponowanie roli Warszawy kosztem Krakowa. Z tego powodu film wykorzystywano jedynie okazjonalnie.

²⁹ W czasie sesji naukowej w kinie Wolność wspomniano o inicjatywie oddziału ZIW Kraków Śródmieście i staraniach członków tego oddziału o przywrócenie nazwy ulicy Pomorska zamiast wieloletniej nazwy Józefa Wybickiego, jak również o zasługach na polu powołania do życia i uruchomienia oddziału MHK. Podczas składania kwiatów przed Ścianą Pamięci na fasadzie Domu Śląskiego swobodne dojście do tego miejsca utrudniał zaparkowany samochód. Notatka służbowa dla Prezesa Zarządu Oddziału ZIW Kraków Śródmieście z otwarcia Oddziału Muzeum Historycznego w Krakowie przy ul. Pomorskiej 2. Spuścizna po Stanisławie Dąbrowie-Kostce, materiały nieuporządkowane, b.d.

³⁰ „Gazeta Krakowska” 1981, nr 81, z 23 kwietnia, s. 3.



Dyrektor MHK Michał Niezabitowski przemawia przed Domem Śląskim w czasie uroczystości otwarcia wystawy stałej *Krakowianie wobec terroru 1939–1945–1956*, 2 czerwca 2011 r., fot. Tomasz Kalarus; w zbiorach MK



Otwarcie wystawy stałej *Krakowianie wobec terroru 1939–1945–1956*, 2 czerwca 2011 r., fot. Tomasz Kalarus; w zbiorach MK



Fragment wystawy stałej *Krakowianie wobec terroru 1939–1945–1956*, fot. Tomasz Kalarus; w zbiorach MK

*Zapomniane miejsce pamięci narodowej*³¹. Wielokrotnie na łamach prasy lokalnej sprawę opisywał Stanisław M. Janowski. W „Słowie Powszechnym”, dzienniku katolickim o zasięgu ogólnopolskim, ukazał się artykuł *Zapomniano, do czego zobowiązuje nas historia*³².

W drugiej połowie lat dziewięćdziesiątych w atmosferze skandalu Dom Śląski stał się ponownie obiektem

zainteresowania mediów. W części gmachu uruchomiony został klub muzyczny Wolność FM, pod koniec 1996 roku uważany za miejsce bardzo modne, odbywały się tam koncerty i dyskoteki. Licznym uczestnikom imprez nie przeszkadzała lokalizacja dyskoteki w miejscu naznaczonym cierpieniem. Lokal pod zmienioną nazwą Blue FM działał do 2001 roku.

Ambitne i nowatorskie inicjatywy pracowników oddziału związane z jego rozwojem nie zostały zrealizowane. Było to wynikiem bardzo trudnej sytuacji ekonomicznej w całym kraju, co miało wpływ na instytucje kultury. Nie zrealizowano planów związanych z wprowadzeniem urządzeń technicznych na potrzeby wystawy, np. nowego magnetowidu

³¹ „Gazeta Południowa” 1980, nr 47, z 28 lutego, s. 3. Artykuł pod tym samym tytułem: „Dziennik Polski” 1980, nr 47, z 28 lutego, s. 8.

³² Wernic Andrzej: *Zapomniano do czego...*

i świetlnego planu miasta³³. Proponowane rozwiązania były nowatorskie w skali MHK. W tych trudnych warunkach ważnym wydarzeniem było wprowadzenie w czerwcu 1987 roku techniki informatycznej do pracy muzealnika. Do połowy lat dziewięćdziesiątych oddział Ulica Pomorska był jedynym w MHK, który w pracy wykorzystywał komputery³⁴.

Zmiana ustroju w 1989 roku nie otworzyła oddziałowi nowych możliwości rozwoju i realizacji projektu w zamierzonym kształcie. Pojawiły się nowe zagrożenia związane z intensywnym wykorzystaniem budynku. Miało to związek z wynajmowaniem powierzchni przez LOK, która dążyła do optymalizacji zysków. Dom Śląski jeszcze bardziej stał się mozaiką różnych użytkowników. Dyrekcja Muzeum ponowiła próbę powiększenia wystawy stałej przez pozyskanie dodatkowej powierzchni od LOK-u. Jednak tak jak poprzednie próby, tak i ta zakończyła się niepowodzeniem.

Po wyremontowaniu pomieszczeń oddziału, w tym przeprowadzeniu prac konserwatorskich zabezpieczających napisy w celach, 6 września 1990 roku zainaugurowano wystawę stałą pod nowym tytułem *Kraków 1939–1945*.

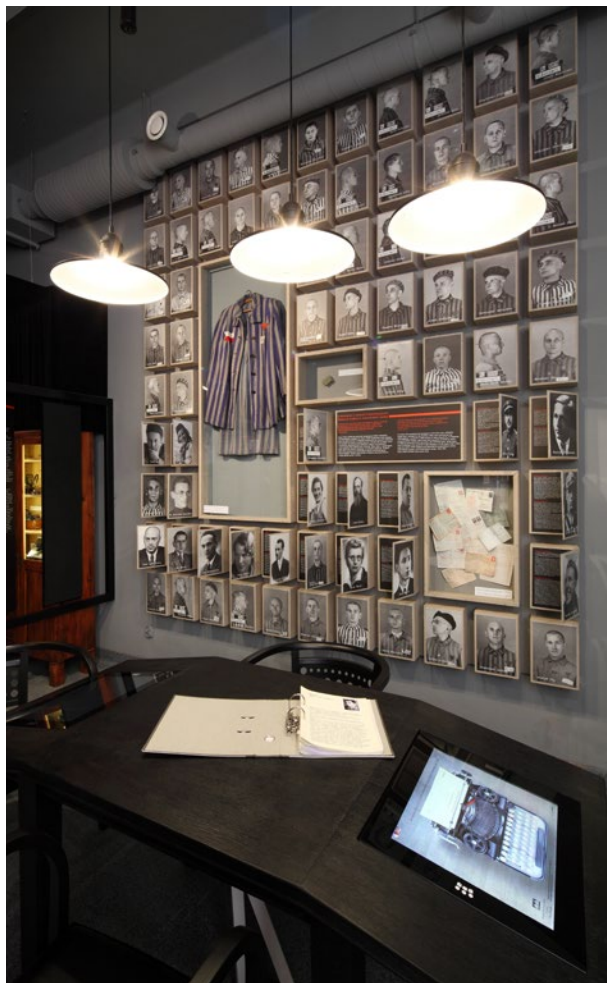
Pracownicy oddziału konsultowali i gromadzili dokumentację historyczno-archiwalną do filmu fabularnego *Lista Schindlera* w reżyserii Stevena Spielberga, który w czasie pobytu w Krakowie zwiedził cele byłego aresztu Gestapo. Lata osiemdziesiąte i dziewięćdziesiąte to także okres postępującej dekapitalizacji Domu Śląskiego.

Po 1989 roku znacząco spadło zainteresowanie zwiedzających samym muzeum. Była to oznaka szerszego zjawiska – spadku zainteresowania tematami związanymi z martyrologią z lat II wojny światowej. Uwidocznili się to nie tylko w zmniejszeniu frekwencji na wystawie, ale i braku publikacji o tej tematyce. Pomimo otwarcia dwóch wystaw stałych nie został wydany przewodnik po oddziale i wystawie stałej.

Kolejna wystawa, poszerzona tematycznie o okres stalinowski, została otwarta 14 kwietnia 1998 roku – *Kraków 1939–1956*.

Dla MHK lata 2006–2014 były okresem dużych zmian związanych z rozbudową struktury powiększonej o nowe oddziały, opracowaniem i wdrożeniem strategii programowej. Latem 2007 roku MHK przygotowało koncepcję nowego oddziału – Fabryki Emalia Oskara Schindlera. Założono połączenie organizacyjne i merytoryczne w jedną strukturę oddziałów zajmujących się historią Krakowa w okresie II wojny światowej, tak aby razem tworzyły Trasę Pamięci MHK (Ulica Pomorska, Apteka pod Orłem oraz Fabryka Emalia Oskara Schindlera)³⁵.

Na przełomie 2007 i 2008 roku podjęto decyzję o zmianie wystawy w oddziale Ulica Pomorska. Dwa mniejsze oddziały oraz prezentowane w nich wystawy stałe, tj. Apteka pod Orłem oraz Ulica Pomorska, miały stanowić uzupełnienie głównej wystawy stałej w Fabryce Schindlera: *Kraków – czas okupacji 1939–1945*, udostępnionej w czerwcu 2010 roku³⁶. W związku z tym konieczna była modernizacja i zmiana pod względem merytorycznym wystawy stałej w oddziale Ulica Pomorska³⁷. Nową wystawę stałą *Krakowianie wobec terroru 1939–1945–1956* otwarto 2 czerwca 2011 roku. W byłych celach Gestapo



Fragment wystawy stałej *Krakowianie wobec terroru 1939–1945–1956*, fot. Tomasz Kalarus; w zbiorach MK

³³ W 1989 r. nie zrealizowano głównego zadania z planu pracy na ten rok, jakim było uruchomienie wystawy czasowej w 50. rocznicę wybuchu II wojny światowej. Nie otwarto także wystawy stałej w siedzibie oddziału. AZ MK, sygn. OP-021: Plan pracy i sprawozdania z ich wykonania. Oddział na ul. Pomorskiej 2, 1987–1991.

³⁴ Ibidem. Oddział przy ul. Pomorskiej 2 w czerwcu 1987 r. postawił się mikrokomputerem. W październiku 1987 r. uruchomiono system komputerowej ewidencji na podstawie programu przygotowanego przez Biuro Informacyjno-Wdrożeniowe Procom. Po wprowadzeniu kilkudziesięciu kart osobowych na dysk magnetyczny prace przerwano. Powodem było zniszczenie tzw. ścieżki indeksowej przez unoszący się w biurze pył w czasie remontu.

³⁵ Bednarek Monika, Miśtał Zuzanna: *Otwarcie nowego oddziału Muzeum Historycznego Miasta Krakowa oraz wystawy stałej „Kraków – czas okupacji 1939–1945”. Podsumowanie i wnioski z realizacji projektu*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, z. 29, s. 429–436.

³⁶ Zob. Bednarek Monika, Gawron Edyta, Jeżowski Grzegorz, Zbroja Barbara, Zimmerer Katarzyna: *Kraków – czas okupacji 1939–1945*. Kraków 2010, s. 36–55.

³⁷ Według statutu MK obowiązującego od 14 grudnia 2013 r. oddział Ulica Pomorska został filią oddziału Fabryka Emalia Oskara Schindlera wraz z drugą filią, Apteką pod Orłem.



Fragment wystawy stałej *Krakowianie wobec terroru 1939–1945–1956*, fot. Tomasz Kalarus; w zbiorach MK

wprowadzono dodatkowe rozwiązania. Dla podkreślenia wartości historycznej cel, wypuklenia ich roli jako eksponatu oraz dodatkowego zabezpieczenia inskrypcji w trzech celach zbudowano specjalną konstrukcję ze szkła i metalu.

W 2013 roku otwarto nową ekspozycję w Aptece pod Orłem: *Apteka Tadeusza Pankiewicza w getcie krakowskim*. Wystawa *Kraków – czas okupacji 1939–1945* została uhonorowana nagrodą w konkursie na Wydarzenie Muzealne 2010 roku *Sybilla 2010* w kategorii wystawy historyczne. Nominację do tej nagrody w kategorii wystawy i inne przedsięwzięcia o tematyce martyrologicznej otrzymała w 2011 roku wystawa *Krakowianie wobec terroru 1939–1945–1956*. Kolejnym potwierdzeniem wysokiej jakości przygotowanych wystaw w oddziałach tworzących Trasę Pamięci MHK była duża frekwencja – w 2019 roku wyniosła 498 292 zwiedzających³⁸ przy frekwencji w całym MHK na poziomie 1 334 620 zwiedzających.

³⁸ Frekwencja w Fabryce Emalia Oskara Schindlera: 392 680 osób, Aptece pod Orłem: 85 047 osób, Ulica Pomorska: 20 565 osób.

³⁹ Zob. Salwiński Jacek: *Ulica Pomorska 2. Oddział Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Dorobek, potrzeby, perspektywy*. „Sowiniec” 2001, nr 19, s. 143. Zgromadzono dane o ponad 19 tys. konspiratorach; informacje o więźniach z więzienia przy ul. Montelupich i Pomorskiej; informacje o okupantach i osobach współpracujących z niemieckim aparatem okupacyjnym – około 2800 nazwisk; informacje biograficzne o ofiarach Sowietów – prawie 500 informacji; baza tzw. lewych nazwisk, którymi posługiwali się uczestnicy konspiracji 1939–1945 – około 500 informacji.

Od bazy kartkowej do wirtualnego archiwum

Po otwarciu wystawy stałej w 1982 roku priorytetem w pracy oddziału była rozbudowa bazy biograficznej więźniów Gestapo z ulicy Pomorskiej i z więzienia przy ulicy Montelupich. Taki wybór priorytetów był także wymuszony brakiem możliwości wdrożenia ambitnych planów oddziału w innych obszarach.

Fundamentem pracy wydawniczej i wystawienniczej była i jest licząca początkowo kilka tysięcy fiszek baza kartoteki fiszkowej dotyczącej historii Krakowa w latach 1939–1945. W pracach nad tą kartoteką wykorzystywano artykuły naukowe, popularnonaukowe, relacje świadków. Z czasem poszerzono ją o informacje dotyczące całego województwa krakowskiego. W bazie zgromadzono dane o organizacjach konspiracyjnych całego spektrum politycznego, które działały w tym okresie. Są też informacje o zbrodniach popełnionych przez niemieckie władze okupacyjne, zestawienie najważniejszych wydarzeń z czasów okupacji, biogramy osób zaangażowanych w działalność konspiracyjną.

W latach dziewięćdziesiątych baza została podzielona na pięć działów: informacje o osobach związanych z konspiracją lat 1939–1945 (wszystkie organizacje wojskowe i polityczne), informacje o więźniach z więzienia Montelupich i katowni przy Pomorskiej, informacje o okupantach, kolaborantach, informacje o ofiarach terroru sowieckiego, baza tzw. lewych nazwisk³⁹.

W pierwszej fazie budowy przyjęto zasadę zbierania biogramów ludzi związanych z konspiracją w Krakowie i Małopolsce. Kartotekę fiszkową w pierwszej fazie opracowywał

w pojedynkę Tadeusz Wroński, jej rozbudowa była związana z pracą nad kolejnym wydaniem *Kroniki okupowanego Krakowa* oraz nad scenariuszem wystawy stałej przy ulicy Pomorskiej 2. Po śmierci Wrońskiego praca nad kartoteką była kontynuowana i za sprawą kolejnego pokolenia historyków uzyskała nową jakość. Młodzi pracownicy merytoryczni Teodor Gąsiorowski i Andrzej Kuler byli prekursorami zastosowania informatyki do prac muzealnych w MHK. Wykorzystywano informacje z różnorodnych źródeł, były to m.in. relacje osób więzionych przez Niemców, członków ich rodzin, konspiratorów z lat 1939–1945, nekrologi publikowane w prasie.

Tworzenie kartoteki ściśle wiąże się z wprowadzeniem w czerwcu 1987 roku techniki informatycznej, początkowo był to mikrokomputer ZX-Spectrum Plus. W związku z zastosowaniem rozwiązań informatycznych na początku lat dziewięćdziesiątych zarzucono uzupełnianie kartoteki fiszkowej.

Kolejny rozdział w historii kartoteki został rozpoczęty wraz z otwarciem nowej wystawy stałej w czerwcu 2011 roku. Jednym z ważniejszych elementów ekspozycji jest *Archiwum ofiar terroru niemieckiego i komunistycznego w Krakowie 1939–1956* (dwa stanowiska komputerowe, czynne w godzinach otwarcia ekspozycji), jest ono również dostępne przez internet pod adresem www.krakowianie1939-56.mhk.pl. W ten sposób zbierane przez dziesięciolecia dane zostały udostępnione w formie elektronicznej bazy danych, która jest systematycznie rozbudowywana. Mogą z niej korzystać zarówno badacze historii, jak i członkowie rodzin osób represjonowanych przez systemy totalitarne.

W 2016 roku z inicjatywy Jacka Salwińskiego, zastępcy dyrektora MHK ds. naukowych, przeprowadzono modernizację *Archiwum*. Dane zgromadzone w ciągu dekady wykazały systematyczny wzrost liczby osób korzystających z tego zasobu. Jedynie w 2014 roku nastąpił nieznaczny spadek zainteresowania (tab. 1).

Tab. 1. Zestawienie liczby unikatowych gości oraz wizyt w *Archiwum ofiar terroru niemieckiego i komunistycznego w Krakowie 1939–1956* w latach 2011–2021

Rok	Liczba unikatowych gości	Liczba wizyt
2021 (dane do 26 czerwca)	14 647	20 123
2020	28 967	39 205
2019	25 011	37 173
2018	23 741	33 319
2017	18 598	31 217
2016	14 164	23 479
2015	10 636	23 254
2014	6707	22 471
2013	7227	17 773
2012	5213	8768
2011 (dane od czerwca)	882	2788
Razem	155 793	259 570

Tab. 2. Wystawy czasowe zrealizowane przez pracowników oddziału Ulica Pomorska

Lp.	Tytuł wystawy	Czas trwania	Kurator	Miejsce
1.	<i>Sybiracy. Obywatele polscy – więźniowie i zesłańcy</i>	6 kwietnia – 17 czerwca 1990	Teodor Gąsiorowski, Andrzej Kuler, Marek Natkaniec	sala wystawowa, ul. Franciszkańska 4
2.	<i>Korespondencja Polaków w czasie II wojny światowej – zbiór Jana Pająka</i>	11 kwietnia – 10 maja 1991	Andrzej Kuler, Marek Natkaniec	pałac Pod Krzysztofory
3.	<i>Generał brygady August Emil Fieldorf „Nil”. Wystawa w 100-lecie urodzin</i>	20 marca – 30 kwietnia 1995	Andrzej Kuler, Leszek Zachuta, współpr. Maria Fieldorf	pałac Pod Krzysztofory
4.	<i>Komenda Główna Armii Krajowej</i>	14 lutego – 12 maja 2004	Marek Ney-Krwawicz (PAN), Monika Bednarek	Kamienica Hipolitów
5.	<i>D-Day. W sześćdziesiątą rocznicę lądowania aliantów w Normandii 6 czerwca 1944 – 6 czerwca 2004</i>	2 sierpnia – 15 września 2004	Monika Bednarek	pałac Pod Krzysztofory
6.	<i>Burza. Armia Krajowa w 1944 roku</i>	1 sierpnia – 2 października 2004	Teodor Gąsiorowski, (IPN), Grzegorz Jeżowski	Pałac Sztuki Towarzystwa Przyjaciół Sztuk Pięknych w Krakowie
7.	<i>Cracovia – Wisła 1906–2006. Święta wojna – święta zgoda</i>	10 marca – 7 maja 2006	Grzegorz Jeżowski	pałac Pod Krzysztofory
8.	<i>150 lat Gazowni Krakowskiej 1856–2006</i>	15 listopada 2006 – 7 stycznia 2007	Monika Bednarek	pałac Pod Krzysztofory
9.	<i>Krakowscy Wyklęci</i>	1 marca 2013 – 3 sierpnia 2014	Grzegorz Jeżowski	Fabryka Emalia Oskara Schindlera
10.	<i>Kościół krakowski 1939–1945</i>	1 października – 28 grudnia 2014	Tomasz Stachów, Anna Marszałek (scenariusz)	Fabryka Emalia Oskara Schindlera
11.	<i>Wyzwolenie czy zniewolenie? W 70. rocznicę bitwy o Kraków</i>	18 stycznia – 30 sierpnia 2015	Grzegorz Jeżowski	Fabryka Emalia Oskara Schindlera
12.	<i>Walczące miasto 1939–1945</i>	17 września 2015 – 21 lutego 2016	Tomasz Stachów	Fabryka Emalia Oskara Schindlera
13.	<i>Pomysł o pseudonimie dla siebie...</i>	13 września 2018 – 7 lipca 2019	Tomasz Stachów	Fabryka Emalia Oskara Schindlera
14.	<i>Bitwa, której nie było. W 80. rocznicę wybuchu II wojny światowej</i>	1 września 2019 – 1 marca 2020	Grzegorz Jeżowski	Fabryka Emalia Oskara Schindlera

Prace badawcze, wydawnicze, wystawiennicze

Pracownicy merytoryczni oddziału prowadzą prace badawcze nad historią okupacji niemieckiej w Krakowie w latach 1939–1945. Zostały one zapoczątkowane na przełomie lat sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XX wieku przez kustosa Tadeusza Wrońskiego⁴⁰. W 1972 roku wraz ze Stanisławem Czerpakiem opublikował *Upamiętnione miejsca walk i męczeństwa w Krakowie i województwie krakowskim 1939–1945 (rejestr miejsc pamięci z województwa krakowskiego)*. Dwa lata później ukazała się *Kronika okupowanego Krakowa* jego autorstwa. *Kronika* to kalendarium najważniejszych wydarzeń z okresu okupacji niemieckiej. Przez kilka dekad była to podstawowa pozycja dla osób zainteresowanych historią tego okresu. Jednak po niemal 50 latach od jej pierwszego wydania widoczna jest potrzeba wznowienia tej pozycji z uwzględnieniem aktualnego stanu badań historycznych.

Warto wspomnieć o ważnym cyklu wydawnictw popularnonaukowych dotyczących II wojny światowej w Krakowie. Na początku lat osiemdziesiątych Wroński opublikował: *Fort Krzesławicki – miejsce masowych egzekucji w Krakowie w latach 1939–1941* (Warszawa 1981), *Obóz w Płaszowie – miejsce masowej eksterminacji ludności żydowskiej, polskiej i innych narodowości w latach 1942–1945* (Warszawa 1981), *Obozy przejściowe dla robotników przymusowych w Krakowie w latach 1939–1945* (Warszawa 1981), *Każń Polaków przy ulicy Pomorskiej 2 w Krakowie w latach 1939–1945* (Warszawa 1981, wyd. 2 1985).

W latach dziewięćdziesiątych nie wyszły drukiem już żadne nowe opracowania poświęcone martyrologii krakowian w latach 1939–1945 ani na poziomie popularnym, ani naukowym. Dopiero w 2003 roku ukazał się nakładem MHK, Rady Dzielnicy V Kraków Krowodrza oraz Wojewódzkiego Komitetu Ochrony Pamięci Walk i Męczeństwa przewodnik autorstwa pracowników oddziału Moniki Bednarek i Jacka Salwińskiego – *Pomorska. Przewodnik po miejscu pamięci narodowej i oddziale Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*.

W 2010 roku MKH wydało przewodnik Anny Marszałek i Mariusza Bembenka – *Wokół placu Inwalidów*. Tym przewodnikiem Muzeum zainauguowało popularną serię wydawniczą *Wokół...*, której celem jest prezentowanie i upowszechnianie wśród krakowian dziejów miejsc na mapie miasta z dużym dziedzictwem historycznym.

Pracownicy oddziału zrealizowali wiele wystaw czasowych w innych oddziałach MHK oraz we współpracy z instytucjami naukowymi i muzeami (tab. 2). Andrzej Kuler i Teodor Gąsiorowski współtworzyli – jako autorzy scenariusza – wystawę stałą w organizującym się Muzeum Armii Krajowej w Krakowie. Wystawa *Historia i pamięć* została



Uroczystości przed Domem Śląskim podczas zorganizowanego po raz pierwszy *Dnia Pamięci Ofiar Gestapo*, 14 września 2007 r., fot. Grzegorz Jeżowski; w zbiorach prywatnych



Wejście do poniemieckiego schronu przeciwlotniczego w parku Krakowskim. Schron udostępniony zwiedzającym przez MSMH Rawelin, 2012, fot. Dariusz Krzyształowski; w zbiorach prywatnych

otwarta w listopadzie 1999 roku. Po uruchomieniu oddziału Fabryka Emalia Oskara Schindlera pracownicy oddziału zyskali nowe, atrakcyjne miejsce do organizowania wystaw czasowych. Wystawy te poszerzały wątki, które zostały jedynie zasygnalizowane na wystawie stałej. Jedną z nich – *Krakowscy Wyklęci* – zdobyła nagrodę główną w plebiscycie na Wydarzenie Historyczne Roku 2014 w kategorii wystawy, organizowanym przez Muzeum Historii Polski.

Wydarzenia muzealne

Dni Pamięci Ofiar Gestapo to wydarzenie muzealne organizowane przez MHK w oddziale Ulica Pomorska. Pomysłodawcą tego corocznego wydarzenia był Jacek Salwiński. *Dzień Pamięci*, bo taką początkowo miał nazwę, po raz pierwszy został zorganizowany 14 września 2007 roku. Dzień ten jest obchodzony we wrześniu w związku z rocznicą przejścia przez niemieckie formacje policyjne Domu Śląskiego (13 września 1939 roku).

Oddział Pomorska brał udział w popularnych projektach angażujących krakowskie instytucje muzealne i oferujących zwiedzającym specjalnie przygotowany program:

⁴⁰ Ludwikowski Leszek: *Tadeusz Wroński. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1983, z. 10, s. 122; Dzieszyński Ryszard: *Kronikarz okupowanego Krakowa. „Dziennik Polski” 1983, nr 75, z 18 kwietnia, s. 4.**



197

Debata panelowa *Wyzwolenie czy zniewolenie?*. W debacie wzięli udział prof. Andrzej Chwalba i prof. Andrzej Kurz oraz licznie zebrana publiczność, 17 stycznia 2011 r., fot. Tomasz Kalarus; w zbiorach MK



Transmisja internetowa debaty 8 maja. *Dzień zwycięstwa czy dzień klęski?*. Panelistami byli prof. Bogdan Musiał i prof. Marek Kornat, spotkanie prowadził Piotr Semka, 8 maja 2012 r., fot. Tomasz Kalarus; w zbiorach MK

Muzeobranie, Dni Otwartych Drzwi Muzeów Krakowskich i popularna Noc Muzeów.

Muzeobranie z 2004 roku było dla oddziału wydarzeniem ważnym, a dla pracowników inspirującym doświadczeniem. Obrazowało nowe wówczas tendencje w działalności polskich instytucji kultury. Charakterystyczne dla tej inicjatywy były specjalne przewodniki, które miały kierować uwagę odbiorcy, wymyślone w konwencji samodzielnego, aktywnego, uważnego poznawania wystawy. Bardzo wysoko został oceniony przewodnik dla młodszych odbiorców, przygotowany przez Małopolski Instytut

Kultury i oddział Ulica Pomorska. W przewodniku zachęcano do porównywania doświadczeń ludzi z czasu okupacji z własnymi. Poruszano tematy bliskie dzieciom, jak np. pożywienie, szkoła. Skłaniano je do wyrażania emocji, oceniania, szukania wyjaśnień, rozumienia zjawisk i notowania spostrzeżeń⁴¹.

⁴¹ Kościuszko Anna: *Muzeum nie tylko dla muzealników. O marketingu w muzeach i roli muzeów na przykładzie Muzeobrania*. „Zarządzanie w Kulturze” 2006, nr 7, s. 33.



Bieg *Pamiętaj z nami!*. Start na ulicy Pomorskiej, 16 kwietnia 2016 r., fot. Andrzej Janikowski; w zbiorach MK



Otwarcie wystawy stałej w oddziale Ulica Pomorska, prezentacja typu światło dźwięk na fasadzie Domu Śląskiego, 2 czerwca 2011 r., fot. Tomasz Kalarus; w zbiorach MK

⁴² Podpisanie umowy użyczenia nieruchomości, na której znajdują się niemieckie schrony przeciwlotnicze z okresu II wojny światowej, pomiędzy Małopolskim Stowarzyszeniem Miłośników Historii Rawelin a Zarządem Budynków Komunalnych w Krakowie odbyło się 8 września 2008 r.

W *Nocy Muzeów* oddział po raz pierwszy uczestniczył w maju 2007 roku. Wydarzenie okazało się niespodziewanym sukcesem frekwencyjnym. Zawdzięczamy to współpracy z Małopolskim Stowarzyszeniem Miłośników Historii Rawelin, które opiekuje się poniemieckimi schronami przeciwlotniczymi w parku Krakowskim przy placu Inwalidów⁴².



Dom Śląski od strony placu Inwalidów w czasie wernisazu wystawy stałej, 2 czerwca 2011 r., fot. Tomasz Kalarus; w zbiorach MK

Zwiedzającym udostępniono dwa schrony⁴³. W ciągu jednej nocy zwiedziło je 3900 osób, w tym samym czasie wystawę stałą i cele Gestapo – 1600 osób. Uczestników *Nocy Muzeów* nie zrażało nawet oczekiwanie w długiej kolejce.

W kolejnych edycjach *Nocy Muzeów* frekwencja nadal była wysoka, np. w 2009 roku 2314 osób zwiedziło wystawę i jeden ze schronów przeciwlotniczych, w 2010 roku – 1615 osób zwiedziło wystawę i cele Gestapo, 1315 osób – schron przeciwlotniczy, w 2012 r. było to 1127 osób w oddziale i 1100 osób w schronie. W następnych latach wzbogacano program – wewnątrz schronu można było zapoznać się z wystawą planszową *Plac Inwalidów – historia miejsca* oraz ekspozycją poświęconą obronie przeciwlotniczej. Później jednak frekwencja zaczęła spadać, co można tłumaczyć zaspokojeniem zainteresowania zwiedzających schronami przeciwlotniczymi z okresu II wojny światowej. Ostatni raz w ramach *Nocy Muzeów* schron był udostępniany w 2015 roku.

Współpraca między oddziałem Ulica Pomorska a MSMH Rawelin została nawiązana we wrześniu 2006 roku. Było to wynikiem wcześniejszej działalności oddziału realizującego z inicjatywy jego kierowniczki Moniki Bednarek spacer edukacyjny po dzielnicy Krowodrza. Punktem wyjścia do tego rodzaju zajęć zawsze była okupacyjna historia Domu Śląskiego. Pierwsza wspólna akcja miała związek z porządkiem i przeprowadzeniem inwentaryzacji schronu przeciwlotniczego z roku 1944 roku przy ulicy Królewskiej. Było to preludium do współpracy i licznych wspólnych inicjatyw w związku z cyklicznymi wydarzeniami organizowanymi przez muzeum przy Pomorskiej oraz początek trwających już kilkanaście lat aktywnych działań w przestrzeni publicznej.

Krakowskie kolokwium to cykl debat na ważne tematy dotyczące historii i współczesności Krakowa. Pomysł debat w MHK został zainicjowany i zrealizowany w oddziale Ulica Pomorska. W 66. rocznicę wkroczenia Armii Czerwonej do Krakowa, 17 stycznia 2011 roku, Muzeum zorganizowało debatę panelową *Wyzwolenie czy zniewolenie?* z udziałem

prof. Andrzeja Chwalby i prof. Andrzeja Kurza oraz licznie zebranej publiczności⁴⁴. Debata była pomyślana jako jeden z elementów promocji powstającej w oddziale nowej wystawy stałej. Sukces tego przedsięwzięcia skłonił pracowników oddziału do zorganizowania kolejnych debat⁴⁵. Wynikiem tego zainteresowania było przeprowadzenie, po raz pierwszy w historii MHK, transmisji debaty w internecie, którą obejrzało 248 widzów, a stacjonarnie w oddziale 60 osób.

Cyklicznym wydarzeniem edukacyjnym dla trzech oddziałów tworzących Trasę Pamięci Muzeum Krakowa jest organizowane od 2012 roku *Pamiętaj z nami!*. Głównym celem tego wydarzenia jest pogłębianie wiedzy wśród mieszkańców o historii II wojny światowej w okupowanym przez Niemców Krakowie. Wydarzenie jest zorganizowane w sposób wielowymiarowy. Zasadniczo składa się z dwóch części: sesji naukowej oraz szeregu działań edukacyjnych, popularyzacyjnych, sportowych. Najbardziej spektakularnym i frekwentowanym punktem programu jest Bieg Pamięci *Pamiętaj z nami!*, którego start odbywa się przy ulicy Pomorskiej 2, a meta jest na placu Bohaterów Getta przed Apteką pod Orłem.

Wnioski

Niespełna dziewięć lat (2011 – marzec 2020), które minęły od otwarcia istniejącej dziś wystawy stałej, należy uznać za najlepszy okres w dotychczasowej historii oddziału. Było to wynikiem nałożenia się kilku czynników zewnętrznych w skali kraju i wewnętrznych zachodzących w Muzeum, m.in. zwiększenia przez państwo i samorządy środków przeznaczanych na muzea, wzrostu zainteresowania zwiedzających nowymi, multimedialnymi wystawami muzealnymi, a także koniunkturą turystyczną, która w tych latach stale wykazywała tendencję wzrostową. Spowodowało to wzrost dochodów MHK, co umożliwiło sfinansowanie, przy wykorzystaniu głównie środków własnych, nowych wystaw stałych w oddziałach Ulica Pomorska i Apteka Pod Orłem⁴⁶.

Przyrost odwiedzin dotyczył w szczególności gości z zagranicy, czego doświadczył oddział Ulica Pomorska. Wzrost frekwencji był tu spektakularny, nawet w porównaniu z sukcesem frekwencyjnym całego MHK, które należy do wąskiej grupy muzeów przekraczających milion zwiedzających rocznie.

Od otwarcia wystawy stałej we wrześniu 1982 roku do jej zamknięcia w kwietniu 1985 roku frekwencja zwiedzających

⁴³ Schrony typu LS-Deckungsgraben nr 7 i 8, wybudowane w 1944 r.

⁴⁴ Debata miała oprawę artystyczną, utwory Jacka Kaczmarskiego wykonał zespół Karmaniola w składzie: Elżbieta Czyż (wokół), Marcin Chatys (gitara), Paweł Harnaczyk (instrumenty klawiszowe).

⁴⁵ Np. *Bohaterowie czy bandyci* (1 marca 2011 r.), *Nazizm i stalinizm na szali zbrodni* (23 sierpnia 2011 r.), *8 maja. Dzień zwycięstwa czy dzień klęski?* (8 maja 2012 r.).

⁴⁶ MK znalazło się na liście Diamentów Forbesa 2013 w kategorii przedsiębiorstw osiągających zysk własny w przedziale od 5 do 50 mln zł rocznie. Ponadto ulokowało się na 34. miejscu w Małopolsce i 389. miejscu w kraju spośród 1228 firm.



Wystawa plenerowa na placu Inwalidów *Czemu ich to spotkało?*, zorganizowana w ramach *Dni Pamięci Ofiar Gestapo*, 14 września 2012 r., fot. Tomasz Kalarus; w zbiorach MK

wystawę była duża (np. w 1984 roku 7365 osób indywidualnych oraz 203 zorganizowane grupy). W 1985 roku wystawa była udostępniana zwiedzającym tylko przez 85 dni, do 30 kwietnia 1985 roku, w tym czasie liczba zwiedzających wyniosła 3825 osób oraz 92 grupy zorganizowane⁴⁷.

W latach dziewięćdziesiątych XX wieku frekwencja roczna w oddziale oscylowała w granicach tysiąca zwiedzających rocznie. Najniższą odnotowano w 1993 roku. Oddział odwiedziło wtedy 676 osób. Najgorszym miesiącem tego roku był październik, kiedy odnotowano zaledwie 10 zwiedzających⁴⁸. Na początku pierwszej dekady XXI wieku frekwencja oddziału, np. w 2003 roku, stanowiła tylko 0,8 proc. zwiedzających MHK⁴⁹. W 2019 roku liczba zwiedzających była 20-krotnie wyższa od średniej z lat dziewięćdziesiątych i wyniosła 20 565, co stanowiło 1,5 proc. frekwencji w całym Muzeum w 2019 roku.

Otoczenie, w jakim funkcjonuje Ulica Pomorska, wyróżnia go wśród pozostałych oddziałów Muzeum Krakowa. Byłe cele Gestapo i wystawa stała mieszczą się w budyn-

ku, gdzie jest cała mozaika użytkowników komercyjnych, a muzeum jest tylko sublokatem. Pozytywną zmianą jest poprawa relacji z właścicielem budynku, LOK-iem, które w przeszłości bywały napięte. Oddział jest położony na turystycznych peryferiach miasta, chociaż to odległość krótkiego spaceru od Rynku Głównego. Mimo to frekwencja w oddziale Ulica Pomorska jest obecnie porównywalna lub wyższa od liczby zwiedzających w oddziałach Muzeum Krakowa położonych w historycznym centrum miasta.

Od wielu lat plac Inwalidów nie może doczekać się rewitalizacji i nadania mu funkcji rekreacyjnej i społecznej. Plac Inwalidów, położony na styku dwóch dzielnic: Krowodrzy i Starego Miasta, nadal pełni funkcję komunikacyjną, jest to ruchliwy punkt przesiadkowy dla osób korzystających z komunikacji zbiorowej. Naturalnym miejscem skupiającym aktywność lokalnej społeczności jest skwer im. Więźniów Obozów Zagłady przy placu Teodora Axentowicza, w pobliżu kościoła św. Szczepana. W okolicy otwarto lokale gastronomiczno-usługowe dla społeczności lokalnej. Te inicjatywy usługowo-handlowe nie mają związku z obsługą ruchu turystycznego. W zmieniającej się sytuacji warto, jak się wydaje, rozważyć przeniesienie działań realizowanych przez Muzeum na zewnątrz z placu Inwalidów na plac Axentowicza.

Znacznie poprawiła się rozpoznawalność oddziału Ulica Pomorska. W badaniu przeprowadzonym dla Muzeum w 2010 roku do najmniej znanych oddziałów MHK zaliczono cztery z nich, w tym Ulicę Pomorską. W kolejnym badaniu w 2015 roku oddziału nie ma już w tej grupie⁵⁰. Ulica Pomorska budzi zazwyczaj bardzo pozytywne skojarzenia. Dla respondentów jest to ważne miejsce na mapie kulturalnej Krakowa, przyjazne i gościnne⁵¹. Krytyka dotyczyła takich elementów, jak zbyt mała liczba eksponatów, niewystarczające tłumaczenie na inne niż angielski języki,

⁴⁷ AZ MK, sygn. OWM-021: Plany pracy i sprawozdania z ich wykonania. Oddział na ul. Pomorskiej 2. Walka i Męczeństwo Polaków, 1983–1986.

⁴⁸ Kontrola stanu ekspozycji. Zestawienie zwiedzających 1992–2000. W archiwum podręcznym oddziału Ulica Pomorska.

⁴⁹ AZ MK, sygn. NO -031: Dział Naukowo-Oświatowy, Statystyka działalności Muzeum – zestawienie roczne [dokumentacja dotycząca wykazu frekwencji w MK w latach 1982–2002].

⁵⁰ Lizak Paulina, Lisiecka Antonina: *Raport z badania oferty, wizerunku i promocji dla Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. Kraków 2015, s. 28.

⁵¹ *Ibidem*, s. 142–143.



Poczty sztandarowe po zakończeniu mszy św. w kościele św. Szczepana przy ul. Sienkiewicza zmierzają w kierunku Domu Śląskiego, 9 września 2016 r., fot. Tomasz Kalarus; w zbiorach MK



Młodzież szkolna na dziedzińcu Domu Śląskiego w oczekiwaniu na rozpoczęcie gry miejskiej *Kraków świętych i żołnierzy*, *Dni Pamięci Ofiar Gestapo*, 12 września 2014 r., fot. Tomasz Kalarus; w zbiorach MK

słabej promocji oddziału⁵². Pozytywną ocenę zwiedzających oddział potwierdzają dane z amerykańskiego agregatora opinii m.in. dla turystów – TripAdvisor, który wyróżnił

oddział nagrodą Travelers' Choice Award 2020, przez co znalazł się w elitarnym gronie 10 proc. najlepiej ocenianych placówek w swojej kategorii. Nagroda Travelers' Choice jest synonimem wysokiej jakości i popularności wśród zwiedzających. Laureaci nagrody są wybierani na podstawie opinii użytkowników agregatora opinii.

Odosobnione i jednostkowe są głosy krytyczne wobec działalności oddziału Ulica Pomorska. Do takich wypowiedzi należy wpis prof. Jana Hartmana na portalu społecznościowym Twitter: „O Żydach i likwidacji getta nie wspomina się też w nowo powstałym muzeum Podgórze (w Podgórzu było getto) ani w muzeum poświęconym terrorowi hitlerowskiemu w Krakowie, w siedzibie gestapo na Pomorskiej. Wykluczenie nie ma końca. Wstyd”⁵³. Postawiony publicznie przez profesora zarzut jest pozbawiony podstaw, o czym może przekonać się każdy zwiedzający wystawę stałą w oddziale Ulica Pomorska. O Żydach wspomina się na niej wielokrotnie⁵⁴.

Głównym walorem oddziału jest oryginalność miejsca. Napisy zachowane na ścianach tymczasowego aresztu Gestapo są świadectwem cierpienia ludzi w czasie niemieckiej okupacji. Przesłanie zawarte w inskrypcjach i wymowie tego miejsca jest uniwersalne, zrozumiałe dla zwiedzających z różnych stron świata. Pobudza ono do refleksji nad sensem i znaczeniem cierpienia, poświęcenia w imię wyznawanych wartości, co potwierdzają wpisy w księdze pamiątkowej oraz przesyłane do oddziału e-maile.

Bibliografia

Źródła archiwalne

Archiwum Zakładowe Muzeum Krakowa (AZ MK)

sygn. 1/258: Założenie MHK, 1945–1947

sygn. 80/6: Plany roczne i sprawozdania z ich wykonania, 1976–1979

sygn. OP-021: Plan pracy i sprawozdania z ich wykonania.

Oddział na ul. Pomorskiej 2, 1987–1991

sygn. OWM-021: Plany pracy i sprawozdania z ich wykonania. Oddział Ulica Pomorska, 1983–1986

⁵² *Ibidem*, s. 37.

⁵³ Jan Hartman, filozof, publicysta, profesor UJ, polityk. Twitter.com, Jan Hartman @JanHartman1, 31 lipca 2019, godz. 18:01.

⁵⁴ W segmencie zatytułowanym *Gestapo w Niemczech*: „(...) Żydzi, uznani przez ideologię nazistowską za szczególnie szkodliwych i niebezpiecznych wrogów, byli bezwzględnie represjonowani”. W kolejnym segmencie *Pierwsza masowa egzekucja* informacja o egzekucji 10 krakowskich Żydów 12 września 1939 r., w dalszej części: „W kolejnych latach terror się nasilił, a jego ofiarami byli krakowianie – Polacy i Żydzi”. W segmencie *Niemieckie więzienia*, m.in. zdjęcie i opis losów polskiej poetki żydowskiego pochodzenia Zuzanny Ginczank. W segmencie *Egzekucje publiczne* informacja o Żydowskiej Służbie Porządkowej. W segmencie *Pokój przesłuchań* informacja o Marku Biebersteinie, żydowskim lekarzu, dyrektorze Żydowskiego Szpitala

Zakaźnego w Krakowie, więźniu niemieckich obozów koncentracyjnych. Poniżej fragment relacji Tadeusza Pankiewicza dotyczącej likwidacji getta krakowskiego. W kontekście tego opisu przedstawiony SS-Obersturmführer Heinrich Hamann, który osobiście mordował ludzi w czasie likwidacji sądeckiego getta w sierpniu 1942 r. Na wystawie prezentowany jest fragment wspomnień żydowskiego krawca z Nowego Sącza poświęcony Jakobowi Müllerowi: „Mieszkałem wtedy w sąsiedztwie, przy ul. Berka Joselewicza, Wpadli szef gestapo Heinrich Hamann ze swoją świtą i strzelali do ludzi, którzy jeszcze byli w łózkach i niczego się nie spodziewali”. Przy prezentacji postaci SS-Hauptsturmführera Wilhelma Kunde informacja, że był sekretarzem kryminalnym w podreferacie IV B-1 krakowskiego Gestapo zajmującego się ludnością żydowską oraz kierował brutalną akcją likwidacji krakowskiego getta 13 i 14 marca 1943 r.

sygn. NO-031: Dział Naukowo-Oświatowy, Statystyka działalności MHK – zestawienie roczne [dokumentacja dotycząca wykazu frekwencji w MHK w latach 1982–2002] „Dziennik Urzędowy Rady Narodowej Miasta Krakowa” 1982, nr 1, z 8 stycznia, poz. 1.

Opracowania

- Bednarek Monika, Gawron Edyta, Jeżowski Grzegorz, Zbroja Barbara, Zimmerer Katarzyna: *Kraków – czas okupacji 1939–1945*. Kraków 2010
- Bednarek Monika, Miśtał Zuzanna: *Otwarcie nowego oddziału Muzeum Historycznego Miasta Krakowa oraz wystawy stałej „Kraków – czas okupacji 1939–1945”. Podsumowanie i wnioski z realizacji projektu*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2011, z. 29, s. 429–436
- Bednarek Monika, Salwiński Jacek: *Pomorska. Przewodnik po miejscu pamięci narodowej i oddziale Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. Kraków 2003
- Dmitrów Edmund: *Niemcy i okupacja hitlerowska w oczach Polaków. Poglądy i opinie z lat 1945–1948*. Warszawa 1987
- Gąsiorowski Teodor: „*Dom Śląski*” przy ul. Pomorskiej 2 w Krakowie. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1990, z. 17, s. 82–84
- Jeżowski Grzegorz: *Ulica Pomorska. Przewodnik*. Kraków 2011
- Kościuszek Anna: *Muzeum nie tylko dla muzealników. O marketingu w muzeach i roli muzeów na przykładzie Muzeobrania*. „Zarządzanie w Kulturze” 2006, nr 7, s. 25–38
- Kurkiewiczowa Wanda: *Za murami Monte. Wspomnienia z więzienia kobiecego Montelupich-Helclów 1941–1942*. Kraków 1968
- Lizak Paulina, Lisiecka Antonina: *Raport z badania oferty, wizerunku i promocji dla Muzeum Historycznego Miasta Krakowa*. Kraków 2015
- Ludwikowski Leszek: *Tadeusz Wroński*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 1983, z. 10, s. 122
- Niezabitowski Michał: „Muzeum Historyczne Miasta Krakowa w latach 1945–1996”. Rozprawa doktorska napisana pod kierunkiem dr. hab. prof. UP im. KEN Łukasza Sroki. Kraków 2019, s. 229. Dostępna w internecie: https://rep.up.krakow.pl/xmlui/bitstream/handle/11716/6239/Micha%C5%82%20Niezabitowski-praca_doktorska.pdf?sequence=1&isAllowed=y
- Paczyńska Irena: *Gospodarka mieszkaniowa a polityka państwa w warunkach przekształceń ustrojowych w Polsce w latach 1945–1950 na przykładzie Krakowa*. Kraków 1994
- Passowicz Waław: *Hanna Styczyńska (1932–2016)*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2016, z. 34, s. 417–418
- Passowicz Waław: *Tamara Petryk (1939–2019)*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2019, z. 37, s. 452–454
- Salwiński Jacek: *Ulica Pomorska 2. Oddział Muzeum Historycznego Miasta Krakowa. Dorobek, potrzeby, perspektywy*. „Sowiniec” 2001, nr 19, s. 137–148
- Salwiński Jacek: *Dom Śląski w Krakowie. Geneza, historia, teraźniejszość*. „Krzysztofory. Zeszyty Naukowe Muzeum Historycznego Miasta Krakowa” 2004, z. 22, s. 144–165
- Traba Robert: *Symbole pamięci. II wojna światowa w świadomości zbiorowej Polaków. Szkic do tematu*. „Przegląd Zachodni” 1994, t. 56, nr 1, s. 52–66

Prasa

- „Gazeta Krakowska” 1981, nr 81, z 23 kwietnia, s. 3
- „Gazeta Południowa” 1980, nr 47, z 28 lutego, s. 3
- „Dziennik Polski” 1972, nr 224, z 20 września (nekrolog Ludwika Koszelińskiego)
- „Dziennik Polski” 1980, nr 47, z 28 lutego, s. 8
- Dzieszyński Ryszard: *Kronikarz okupowanego Krakowa*. „Dziennik Polski” 1983, nr 75, z 18 kwietnia, s. 4
- Noskiewicz Helena: *Że też Kraków nie może się zdobyć na uszanowanie takiego miejsca!*. „Echo Krakowa” 1978, nr 17, z 21/22 stycznia, s. 5
- Przekazanie urny z prochami prezydentowi m. Krakowa*. „Dziennik Polski” 1946, nr 301, z 2 listopada, s. 8
- Wernic Andrzej: *Zapomniano, do czego zobowiązuje historia*. „Słowo Powszechne” 1980, nr 97, z 30 kwietnia, s. 7